

14. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И.И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.
15. Крылова О.А. Актуальное членение предложения в его отношении к другим аспектам изучения языка / О.А. Крылова // Проблемы типологической, функциональной и описательной лингвистики. Сб. статей под ред. Н.А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.
16. Матезиус В. О системном грамматическом анализе / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / Сборник статей под ред. Н.А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – С. 226–238.
17. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок / Сборник статей под ред. Н.А. Кондрашова. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.
18. Мельничук А.С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках / А.С. Мельничук. – К. : Изд-во Акад. наук УССР, 1958. – 64 с.
19. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
20. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 202 с.
21. Чейф У.Л. Значение и структура языка / У.Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
22. Danes F. Sentence Intonation from a Functional Point of View / F. Danes // Word. – 1960. – Vol. 16, № 1. – P. 44.
23. Karcevskij S. Sur la parataxe et la syntaxe en russe / S. Karcevskij // Cahiers F. de Saussure. – 1948. – № 7. – P. 33–34.

В статье рассмотрено функционально-коммуникативное направление исследования синтаксического строения языка; выяснено сущность дефиниций «функциональный», «коммуникативный», «функция» и «функционирование» языковой единицы. Выявлены направления современного толкования синтаксических единиц в функционально-коммуникативном аспекте.

Ключевые слова: функционально-коммуникативное направление, синтаксис, «функция» и «функционирование» языковой единицы, словосочетание, предложение, высказывание, текст, дискурс.

The article deals with the functional and communicative direction of the research of syntactic structure of language; the essence of the definitions «functional», «communicative», «function» and «functioning» of a linguistic unit were discovered. The directions of modern interpretation of the syntactic units in functional and communicative aspect were discovered.

Keywords: functional and communicative direction, syntax, «function» and «functioning» of a linguistic unit, phrase, sentence, utterance, text, discourse.

УДК 81'367.332=161.2

О.В. Куц

СУБ'ЄКТНА МОДИФІКАЦІЯ В МОДИФІКАЦІЙНІЙ ПАРАДИГМІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Обґрунтовано різновиди модифікацій суб'єктної синтаксеми в модифікаційній парадигмі простого речення. Схарактеризовано неозначену, узагальнену, кількісну, бінарну, що охоплює предикатно-суб'єктну синкретичність інфінітива в позиції підмета у формально-граматичній структурі двоскладного речення та дуплексивну суб'єктну модифікацію, й апеллятивну, представлену адресатно-суб'єктивним значенням, суб'єктну модифікацію в конструкціях з імперативом.

Ключові слова: модифікація суб'єктної синтаксеми, неозначена модифікація суб'єктної синтаксеми, узагальнена модифікація суб'єктної синтаксеми, кількісна суб'єктна модифікація, дуплексивна суб'єктна модифікація, апеллятивна суб'єктна модифікація.

Постановка проблеми. Дослідження дериваційної структури синтаксичних конструкцій на засадах функційної граматики зумовлює комплексний підхід в опрацюванні кореляції семантико-синтаксичної і формально-граматичної структур речення з огляду на забезпечення синтаксичними одиницями комунікативної й когнітивної функцій мови. А.П. Загнітко наголошує, що аналіз функційності в синтаксисі спрямований на реалізацію категорійної семантики речення, що охоплює семантичну означеність / неозначеність, лінійну впорядкованість, позиційну наповненість, формальну поєднуваність і співвіднесена з формально-граматичним, семантико-синтаксичним, власне-семантичним і комунікативним рівнями речення та відповідними категоріями [5, 19]. Виокремлення суб'єктивних модифікацій у модифікаційній парадигмі як одному з різновидів дериваційної парадигми зумовлює встановлення закономірностей опосередкованих семантичних модифікацій предикатних синтаксем. Такий підхід до розгляду дериваційної структури семантично неелементарних простих речень поглибить теоретичні положення у сфері дериваційної граматики, дасть змогу обґрунтувати різновиди модифікаційної парадигми та її зв'язок з транспозиційною парадигмою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цінними в опрацюванні дериваційної структури речення є ідеї І. Р. Вихованця щодо модифікаційних і транспозиційних типів дериваційної парадигми, виокремлення

різновидів модифікацій предикатної й суб'єктної синтаксем [3, 165–173], К. Г. Городенської про модифікаційну природу суб'єктної синтаксеми, дериваційну природу вторинних предикатних синтаксем як конденсатів згорнутих речень і семантико-синтаксичних відношень між елементарними реченнями [4]; А. П. Загнітка щодо функційності в синтаксисі, зокрема про типологічні вияви семантичної функційності й синтаксичні чергування [5, 19–36], Г. О. Золотової стосовно природи суб'єкта [7], Н. Л. Іваницької про найтісніший зв'язок семантичного, структурного й комунікативного аспектів речення, узагальнення щодо специфіки певних типів односкладних речень [8], М. У. Каранської щодо синтаксичної структури одночленних речень [9, 110–133], О. В. Кульбабської про вторинну предикацію в семантично неелементарному реченні [10]. Важливими для нашого дослідження є спостереження Т. П. Ломтева над структурно-семантичними особливостями односкладних речень [11]. Слушними є теоретичні узагальнення й висновки М. В. Мірченка про семантико-синтаксичну підкатегорію субстанціальності – суб'єктність, про субстанційність як ускладнену семантико-синтаксичну надкатегорію неелементарного простого речення, зокрема про підкатегорію звертання й підкатегорію дуплексива [13, 152–161, 177–184]; О. Г. Межова про суб'єктні мінімальні одиниці, складні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, зокрема складну субстанційну одиницю адресат-суб'єкт і складні субстанційно-предикатні одиниці [12, 125–145, 361–366]. Оригінальні розвідки Н. Ю. Шведової щодо граматичної і семантичної структур простих речень, побудованих за двокомпонентними підметово-присудковими схемами й однокомпонентними схемами відмінювано-дієслівного класу [14] та ін.

Мета статті – обґрунтувати різновиди суб'єктної модифікації в модифікаційній парадигмі простого речення. Для досягнення поставленої мети сформульовано **завдання**: виокремити різновиди модифікацій суб'єктної синтаксеми, схарактеризувати їхню модифікаційну природу.

Дериваційна парадигма речення об'єднує два типи парадигм – модифікаційну й транспозиційну, які відрізняє регулярність і незалежність від контексту чи ситуації при конститутивній загальній спільності денотативного змісту з різницею в тому, що в похідному реченні він ускладнений, свідченням чого є компоненти складної синтаксичної природи, які виникли внаслідок процесів згортання (конденсації) чи розгортання (поширення) вихідної синтаксичної одиниці, похідність синтаксем як результат міжчастининомовної транспозиції.

Розпізнавання похідних синтаксичних одиниць можна здійснювати за критерієм належності / неналежності цих одиниць до дериваційних явищ модифікації чи транспозиції. Компонент дериваційної парадигми в ролі похідного речення відбиває процеси модифікаційної або транспозиційної природи [3, 167–169].

Модифікація – це перетворення вихідного речення шляхом додавання до нього нового елемента – семантичного модифікатора, який звичайно стосується предикатної або суб'єктної синтаксеми. Транспозиція – це перетворення вихідного речення на речення віддаленої від нього структурної схеми або на синтаксичну одиницю нереченнєвої природи, проте із збереженням у всіх випадках спільного семантичного змісту [3, 166].

І. Р. Вихованець наголошує, що в простому реченні семантична модифікація стосується передусім предикатних синтаксем. Цей стосунок може бути безпосереднім (фазова, модальна і заперечна модифікації предикатів) або опосередкованим (збагачення субстанціальних суб'єктних синтаксем предикатним значенням). У межах класу конструкцій з модифікованою суб'єктною синтаксемою виокремлено:

1. Конструкції з неозначено-особовою модифікацією суб'єктної синтаксеми позначають дію, процес або стан, суб'єкт яких має неозначену природу. Вони реалізуються у два способи: лексичним заповненням суб'єктної позиції (словами типу *хтось*, *дехто*) або лексичним незаповненням цієї позиції: *Діти співають* → *Хтось співає і Співають*;

2. Конструкції з узагальнено-особовою модифікацією суб'єктної синтаксеми вказують на дії, процеси або стани, які стосуються всіх осіб. Узагальнено-особову модифікацію виражають займенникові іменники *кожен*, *усякий*, *ніхто* в суб'єктній позиції речення або лексичне незаповнення цієї позиції при дієсловах другої особи однини: *Ми не наддоженемо прогаяного часу і конем* → *Кожен (ніхто) не наддожене прогаяного часу і конем і Прогаяного часу і конем не наддоженем*;

3. Конструкції з кількісною модифікацією суб'єктної синтаксеми вказують на надмірний кількісний вияв суб'єктів дії, процесу або стану. Своєрідність цих конструкцій полягає в заміні форми називного відмінка формою родового та їх інтонаційному оформленні, напр.: *Приїхали родичі* → *Приїхало родичів!*, *У лісі суніць!* [3, 170–173].

На думку Г. О. Золотової, різноманітні синтаксичні конструкції й репрезентовані ними позамовні відношення. Вивчення конструкцій з іншими формами суб'єкта веде не до ігнорування формальних

показників, а до пізнання формованої сутності суб'єкта, пов'язаної в кожному випадку з відповідним способом представлення предиката [7, 154]. До модифікацій суб'єктної синтаксеми зараховуємо також бінарну, що охоплює предикатно-суб'єктну синкретичність інфінітива в позиції підмета у формально-граматичній структурі двоскладного речення та дуплексивну модифікацію суб'єкта, й апелятивну суб'єктну модифікацію, репрезентовану адресатно-суб'єктним значенням.

Природа модифікаційних змін суб'єктної синтаксеми зумовлює розмежування різновидів суб'єктної модифікації.

Предикатна модифікація суб'єкта дії чи носія стану або процесу на осі означеність / неозначеність, що уможливило виокремлення неозначеного діяча й узагальненого діяча. Означений діяч, представлений імпліцитно у формально-граматичній структурі речення, не зазнає модифікації, адже чітко співвідноситься з особою мовця чи його співрозмовника (адресата мовлення). Семантичного ускладнення не спостерігаємо, бо вказівку на особу здійснює особове закінчення дієслова-присудка і лексичне невираження підмета є наслідком мовної економії. За умови вербалізації суб'єкта особовим займенниковим іменником 1-ої чи 2-ої особи йдеться про його комунікативну важливість. Пор.: **Поставлю хату і кімнату, Садок-райочок насаджу, Посиджу я і походжу В своїй маленькій благодаті (Т. Шевченко); Надію в серці привітаю, Тихенько-тихо засніваю і бога богом назову (Т. Шевченко).** А. П. Загнітко, розглядаючи регулярні реалізації структурних схем (видозміни структурної схеми речення, які не руйнують її тотожності, і є контекстуально незумовленими), речення з означеним суб'єктним компонентом називає формальними модифікаціями, тобто видозмінами структурних схем, що супроводжуються лише зміною експресивно-стилістичного забарвлення [6, 40–41].

Предикатне значення неозначеності суб'єкта, спричинене його невідомістю, невизначеністю або небажанням мовця конкретизувати діяча чи носія стану або процесу, увиразнює предикатну природу й рематичний характер присудка в простому реченні з редукованим неозначеним суб'єктним компонентом, напр.: *Такі всі веселі, усміхнені, зупинились на мить перед самим вильотом, і хтось догадався клацнути їх фотоапаратом...* (О. Гончар).

Отже, неозначена модифікація суб'єктної синтаксеми – це представлення дії, стану, процесу, суб'єкт яких вирізняє неозначена природа. Неозначена суб'єктна модифікація може мати як імпліцитне вираження у формально-граматичній структурі речення, так і експліцитне.

Узагальнена предикатна модифікація суб'єктної синтаксеми перебуває на межі означеності й неозначеності, оскільки йдеться про дії, стани, процеси, що характеризують існування індивіда в соціумі крізь призму соціальних і морально-етичних правил, законів. Тому узагальненість суб'єкта може характеризувати як особу мовця, так і його співрозмовника (-ків) чи особу (осіб), які не беруть безпосередньої участі в спілкуванні. Напр.: **Ніхто про тебе й словом не згадає (Л. Костенко); Хто спитає, привітає без милого в світі? (Т. Шевченко); Невже забудеш слово «мати», Ту, що дала тобі життя, І підеш, наче тень крилата, Блукати в темі без вороття (В. Сосюра).**

Узагальнену суб'єктну модифікацію витлумачуємо як таку, що є синтезом семантики означеності й семантики неозначеності суб'єкта. Такий синтез характеризує нова інтегративна якість – семантика узагальненості суб'єкта. Узагальнена модифікація суб'єктної синтаксеми у формально-граматичній структурі речення є імпліцитною або експліцитною. Г. О. Золотова зазначає, що зміщення в рівновазі семантичних, морфологічних і синтаксичних ознак відповідно до закону граматичної компенсації породжує появу надлишковості в засобах вираження, що у свою чергу зумовлює додаткові смислові й стилістичні відтінки [7, 128]. Звідси експліцитність неозначеної або узагальненої модифікацій суб'єктної синтаксеми спричинює додаткові семантичні або стилістичні значення.

Кількісна суб'єктна модифікація – це предикатна модифікація суб'єктної синтаксеми з погляду кількісних характеристик. Виокремлюємо три різновиди. Перший є наслідком дериваційного розгортання (функціонування числівника чи іменника з квантитативним значенням при іншому іменникові в позиції суб'єкта): **Сорок тисяч татар пішли на Волинь і в Галичину... (П. Загребельний); Ой три шляхи широкії докупи зійшлися (Т. Шевченко).** О. В. Кульбабська вважає, що загальна семантика простих неелементарних речень із такими вторинними предикатами – ствердження існування у світі (або його фрагменті) деякого об'єкта, субстанції з її квантитативними ознаками. Конститутивним компонентом семантичної структури вихідного елементарного речення екзистенційного типу «існує Х» є предикат існування з додатковими кількісними характеристиками, що входить до групи статальних предикатів і репрезентує нереченнєву модель пропозиції «Це є (було, буде, існує) у певній кількості». Виокремлено 3-поміж вторинних предикатних кількісних синтаксем семантичні різновиди: з означено-кількісним значенням (*Стежкою наближались дві молодіці (М. Коцюбинський)*), з неозначено-кількісним значенням (із відтінками малої /

великої / надзвичайно великої кількості) (*Працювати з книгою, користуватися бібліотекою, конспектувати додаткову літературу зикло **небагато учнів** (Н. Бабич), **Море квітів** вкрило долину*), зі значенням приблизної кількості (відтінок вибірковості, припущення надають прийменники-частки *понад, за, близько, коло, до, під, менше, не більше* та ін., а також частка *майже*) (***Майже тисяча дітей** відпочили в таборі на Десні; **Більше півкопи хлопців і жінок** працювало завзято (Б. Лепкий)*), на означення кількості-відношення (кількість істот через порівняння з іншою кількістю) (***Більше ніж двадцять підручників** написав професор*), з вибірково-кількісним значенням (з атрибутивним компонентом і без нього) (***Багато хто з нас** має вчитися пристрасному служінню Богові і нашій святій церкві (В.Шевчук)*), із партитивним значенням (з кількісно-розподільним відтінком) (***Половина поля** вже зорана*).

Кількісна синтаксема, на її думку, актуалізує певну ознаку референта (квантитативну, вибірковості і под.) та є виразником додаткової інформації в плані складного, але розчленованого поняття. Маркування цілісного синтаксичного значення кількома компонентами увиразнює внутрішньо реченнєвий вияв сучасного граматичного аналітизму [10, 365–370].

Другий різновид кількісної модифікації суб'єктної синтаксеми – результат трансформаційних процесів (згортання предиката із залежними субстанційними компонентами за умови лексичної тотожності предикатів вихідного і похідного речень): *Дід з онуком прибирали в саду ← Дід і онук прибирали в саду ← Дід прибирав у саду + Онук прибирав у саду*. Модифікована суб'єктна синтаксема виражена сполукою іменника з прийменниково-відмінковою формою іменника (орудний відмінок з прийменником *з*) або сурядним словосполученням з єднальним сполучником (*і, й, та*). Такі сполуки виражають соціативне значення і є синтаксичними синонімами, що виникли внаслідок дериваційних перетворень, зокрема транспозиційного згортання. Крім того, соціативність суб'єкта у формально-граматичній структурі речення виражає і форма множини дієслова-присудка. Пор.: *Учитель з учнями розв'язували проблему і Учитель і (й / та) учні розв'язували проблему ← Учитель розв'язував проблему + Учні розв'язували проблему*.

К. Г. Городенська виділяє серед соціативно-просторових синтаксем, що виникли внаслідок дериваційних перетворень складносурядних речень, соціативно-просторові синтаксеми зі значенням співучасника дії або стану, які вказують на такі темпоральні відношення одночасності, які передають єднальний сполучник *і*, лексично тотожні предикати та співвідносні субстантиви – назви осіб, що вживаються в позиції суб'єкта обох сурядних частин. Вони формуються з субстантива другої сурядної частини, який у ході редукції її предиката зазнав актуалізації і змінив форму називного відмінка на форму орудного, та прийменника *з*, який замінив сполучник *і* [4, 138–139], напр.: *Мати садила квіти на подвір'ї + Донька садила квіти на подвір'ї → Мати і донька садили квіти на подвір'ї → Мати з донькою садили квіти на подвір'ї; І дід, і баба у неділю На призьбі вдвох собі сиділи Гарненко, в білих сорочках...* (Т. Шевченко)

Третій різновид кількісної модифікації суб'єктної синтаксеми породжений транспозиційними перетвореннями спільнорівневих синтаксичних одиниць – двоскладне речення → односкладне речення. Пор.: *Приїхали друзі → Приїхало багато друзів → Приїхало друзів! → Друзів!* Спочатку відбувається кількісна модифікація суб'єктної синтаксеми (поява неозначено-кількісної семантики), репрезентантом якої є неозначено-кількісний числівник *й* іменник у формі родового відмінка множини, при цьому формально-граматична структура похідного речення залишається двоскладною. На наступному етапі модифікації відбувається ускладнення модифікованої суб'єктної синтаксеми емоційно-експресивним значенням, що ґрунтується на оцінному предикатному значенні. Кількісні характеристики модифікованого суб'єкта набувають імпліцитного вираження, що на комунікативно-прагматичному рівні втілено у відповідному інтонаційному оформленні синтаксичної одиниці. Завершальним етапом кількісної модифікації суб'єктної синтаксеми є редукція базового предиката, що спричинює перетворення двоскладного речення на односкладне генітивне.

Предикатно-суб'єктну модифікацію суб'єктної синтаксеми репрезентує інфінітив, предикатна природа якого семантично ускладнена суб'єктною функцією, що зумовлено субстантивною синтаксичною деривацією цієї міжчастиномовної форми. Напр.: *Метал зварити – це вам не юшку забовтати, хлопці...* (О. Гончар); *Досягати успіху важко*. Г. О. Золотова називає такий інфінітив суб'єктом ознаковим, або пропозиційним [7, 144].

Особово-часові та особово-способові форми дієслів, потрапляючи в позицію теми, типовим засобом вираження якої є іменник, зазнають синтаксичної субстантивації, наслідком якої є інфінітив, але їхнє входження до іменникового класу слів спочатку оформляється несловозмінними морфемами, а синтаксичною позицією, і лише на наступному етапі морфологізації попередньої іменникової синтаксичної позиції інфінітива він перетворюється на віддієслівний іменник. За набором граматичних ознак інфінітив

більшою мірою закріпленій за граматичною сферою іменника, ніж дієслова. Іменникове функціонування інфінітива, яке ґрунтується на синтаксичній позиції, посідає перше місце, бо його дієслівне функціонування реалізується за допомогою аналітичних синтаксичних морфем або модальних чи фазових модифікаторів. Унаслідок субстантивної синтаксичної транспозиції дієвідмінюваного дієслова зазнають нейтралізації найважливіші дієслівні категорії часу, способу та особи, а інфінітив синтаксично набуває ознак відмінка, що є найважливішою граматичною категорією іменника. За семантико-синтаксичними ознаками такий інфінітив більшою мірою пов'язаний з дієсловом, бо він дублює всі валентні позиції свого вихідного дієвідмінюваного дієслова, крім суб'єктної у формі називного відмінка [1, 283–286].

Дуплексивну модифікацію суб'єктної синтаксеми – суб'єкт дії-стану – спостерігаємо в конструкціях з дуплексивами, що виконують роль підмета у двоскладному реченні, напр.: *Плавці лежать важкі і нерухомі* (Л. Костенко); *Я йшов останнім і думав про діда Платона* (О. Довженко). Присудок таких простих ускладнених речень функціонує як подвійний, що складається з двох повнозначних елементів: перший складають дієслова дії або процесу, другий – найчастіше предикативні прикметники зі значенням стану. Дієслова дії або процесу виступають присудком першого рангу, оскільки тільки в них наявні показники синтаксичних категорій часу та способу, предикативні прикметники є присудками другого рангу, внаслідок чого на них поширюються виражені дієсловами як присудками першого рангу синтаксичні категорії речення. Називний відмінок вступає також у подвійні семантико-синтаксичні відношення з двома елементами присудка як двома різними предикатами. Відповідно до подвійних семантико-синтаксичних відношень називний найчастіше виконує функцію суб'єкта дії-стану. Семантично складний іменниковий компонент (складна синтаксема суб'єктного типу) утворюється на базі двох вихідних речень, у яких маємо спільний лексичний компонент, пор.: *Хлопчик прибіг + Хлопчик був зляканий* → *Хлопчик прибіг зляканий*. У похідному простому ускладненому реченні два спільні іменникові компоненти об'єднуються в один, який подвійними синтаксичними зв'язками і подвійними семантико-синтаксичними відношеннями зберігає очевидне членування на базові вихідні складники та відображає їхні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції. Іменник-підмет ґрунтується на трьох різновидах вихідних тотожностей: лексичній (назва тієї самої особи), морфологічній (форма називного відмінка), синтаксичній (лексично і морфологічно тотожний компонент у двох вихідних реченнях поєднаний предикативним зв'язком і стоїть у позиції підмета). Об'єднання двох речень в одне просте ускладнене не вносить суттєвих змін у формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну вартість компонентів. Тому подібні синтаксичні перетворення слід вважати найпростішими перетвореннями [2, 89–90].

О. В. Кульбабська сутність дериваційного перетворення підрядної означальної частини складного речення в частину подвійного присудка, яку переважно репрезентує прикметник або дісприкметник, убачає в тому, що морфологічний ад'єктив не лише виражає ознаку суб'єкта-істоти, а й пояснює базовий предикат, характеризуючи основну дію. Їх об'єднує ідея єдиного часу: атрибутивна форма вказує на ознаку предмета в момент дії, яку виражає дієслово. Таку реченнєву побудову витлумачено як речення з подвійною предикатною предикацією, оскільки стан та надана ознака характеризують той самий суб'єкт-істоту. У семантичному плані такі конструкції потрактовано як вторинну подвійну предикатно-атрибутивну предикатему [10, 122–123, 189].

Л. М. Томусяк зазначає, що речення з дуплексивами є семантично неелементарними не тільки тому, що містять дві пропозиції, але ще й тому, що в змісті наявні певні логіко-семантичні відношення, які пов'язують ці пропозиції і формують третю пропозицію. Сміслові відношення між пропозиціями, що складають загальний інформативний зміст речень з дуплексивами, виникають на основі семантики дієслова-присудка (предиката першої пропозиції). Особливістю семантичної структури речень з дуплексивами є те, що вони можуть бути трикомпонентними та чотирикомпонентними. Семантичну структуру односуб'єктних конструкцій формують S (суб'єкт), P₁ (дієслівний предикат) та P₂ (суб'єктний предикатив). До семантичної структури двосуб'єктних моделей належать: S (суб'єкт), P₁ (дієслівний предикат), O(S₂) (контамінований компонент: об'єкт першої пропозиції та суб'єкт другої пропозиції) та P₂ (об'єктний предикатив) [16, 10–12]. Виокремлено також типи предикативів, що формують базу і вторинну (дуплексивну) пропозиції [16, 7–10], які об'єднують у предикати дії й предикати стану.

Апелятивна модифікація суб'єктної синтаксеми репрезентована адресатно-суб'єктним значенням форм кличного відмінка іменника в конструкціях з імперативом, які є наслідком дериваційних процесів (конденсація). Напр.: *Ходім, сини, На раду ласкаву* (Т. Шевченко); *Забудь мене, пташко, забудь, не журишь...* (Т. Шевченко) К. Г. Городенська основою таких конструкцій убачає семантично складні речення з модально-пропозитивними відношеннями. Перше елементарне речення обов'язково складається з діяча (суб'єкта дії, мовця), предиката вольової дії і адресата дії (співбесідника). У другому – діячем виступає

адресат дії (співрозмовник) першого елементарного речення, а предикат виражає потенційну, бажану для мовця дію співрозмовника. У цих елементарних реченнях вживаються лексично тотожні компоненти в різних семантико-синтаксичних позиціях: відповідно в позиціях адресата вольової дії мовця і суб'єкта потенційної дії співбесідника. У процесі злиття речень в одну ускладнену конструкцію згортається перше елементарне речення. Представником його предикатно-суб'єктної основи стає компонент з функцією адресата [4, 47]. М. С. Скаб, досліджуючи розглядувані вокативні конструкції на семантико-синтаксичному рівні, проектує їхню модель у такий спосіб: Я (мовець) наказую тобі (адресатові мовлення), щоб ти (адресат) слухав і щоб ти (адресат) діяв [15, 142]. Кличний відмінок і наказовий спосіб реалізують адресатно-суб'єктну семантику в діапазоні взаємодії активності-пасивності-активності [13, 179; 10, 401]. О. Г. Межов специфіку кличного відмінка при предикаті в імперативній формі убачає в тому, що він виступає конденсатом згорнутого речення і, приєднуючись до базового речення, вихідну адресатну семантику доповнює семантикою потенційного суб'єкта дії. Функція адресата – потенційного суб'єкта дії сформована з елементарних відмінкових значень, одне з яких (суб'єктне) модифіковане у значення потенційного суб'єкта [12, 361–363]. На ускладненості адресатної функції кличного відмінка в конструкціях з імперативом суб'єктною й особливою емотивною семантикою звертають увагу М. В. Мірченко [13, 179], О. Г. Межов [12, 363].

Отже, з огляду на специфіку семантичного ускладнення суб'єктної синтаксеми виокремлюємо семантичне ускладнення суб'єктної синтаксеми предикатним значенням і субстанційним значенням. Предикатна семантика пов'язана зі значеннями неозначеності, узагальненості, кількості, а також поєднанням семантики предиката дії та предиката стану в суб'єктній синтаксемі, що є дуплексивом у формально-граматичній структурі простого речення. Субстанційна семантика властива інфінітиву, у якого предикатне значення ускладнене суб'єктним, й апелятивній модифікованій суб'єктній синтаксемі, яку характеризує семантика адресата – потенційного суб'єкта дії.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Суб'єктна модифікація в модифікаційній парадигмі семантично неелементарного простого речення є опосередкованою модифікацією предиката. Відповідно до її семантичних і дериваційних особливостей виокремлюємо різновиди модифікацій суб'єктної синтаксеми: 1) неозначена модифікація, 2) узагальнена модифікація, 3) кількісна модифікація, яка охоплює три різновиди: а) результат дериваційного розгортання (функціонування числівника чи іменника з квантитативним значенням при іншому іменникові в позиції суб'єкта); б) результат трансформаційних процесів (згортання предиката із залежними субстанційними компонентами за умови лексичної тотожності предикатів вихідного і похідного речень); в) породжений транспозиційними перетвореннями спільнорівневих синтаксичних одиниць – двоскладне речення → односкладне; 4) бінарна модифікація, що охоплює предикатно-суб'єктну синкретичність інфінітива, предикатна природа якого семантично ускладнена суб'єктною функцією, що зумовлено субстантивною синтаксичною деривацією цієї міжчастиномовної форми, і дуплексивну суб'єктну модифікацію, 5) апелятивна суб'єктна модифікація, представлена адресатно-суб'єктним значенням форм кличного відмінка іменника в конструкціях з імперативом.

Поглибленого студіювання потребує предикатна модифікація в семантично неелементарному простому реченні, встановлення кореляцій модифікаційної й транспозиційної парадигм простого речення в складі дериваційної парадигми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [Текст] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
5. Загнітко А. П. Функційність у синтаксисі / А. П. Загнітко // Граматики слов'янських мов: основа типології і характерології : [тематичний блок] XV Міжнародний з'їзд славістів (20.08. – 27.08.2013, Мінськ, Республіка Білорусь) / [відп. ред. К. Г. Городенська]. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2013. – С. 19–36.
6. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
7. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса : [Текст] / Г. А. Золотова. – [изд. 3-е.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 368 с.
8. Іваницька Н. Л. Нариси з синтаксису української мови / Н. Л. Іваницька. – Вінниця, 2011. – 183 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: [навч. посібник] / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

10. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : [монографія] / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
11. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во Московского университета, 1972. – 198 с.
12. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
13. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [Текст] / М. В. Мірченко. – [вид. 2-ге]. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2004. – 393 с.
14. Русская грамматика / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
15. Скаб М. Граматика апеляції в українській мові / Мар'ян Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.
16. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Томусяк. – Івано-Франківськ, 1999. – 16 с.

Обоснованы разновидности модификаций субъектной синтаксемы в модификационной парадигме простого предложения. Охарактеризованы неопределенная, обобщенная, количественная, бинарная, которая включает предикатно-субъектную синкретичность инфинитива в позиции подлежащего в формально-грамматической структуре двусоставного предложения и дуплексивную субъектную модификацию, а также апелятивную, представленную адресатно-субъектным значением, субъектную модификацию в конструкциях с императивом.

Ключевые слова: модификация субъектной синтаксемы, неопределенная модификация субъектной синтаксемы, обобщенная модификация субъектной синтаксемы, количественная субъектная модификация, дуплексивная субъектная модификация, апелятивная субъектная модификация.

The varieties of modifications of subject syntaxema are proved in the modification paradigm of simple sentence. The indefinite-personal, generalized-personal, quantitative, binary, including the predicate-subject syncretism of the infinitive in position of the subject in the formally-grammatical structure of a two-member sentence and duality subject modification, and also addressed subject modification presented by the addressee-subject semantic, in constructions with an imperative verb are investigated.

Key words: modification of subject syntaxema, indefinite-personal modification of subject syntaxema, generalized-personal modification of subject syntaxema, quantitative subject modification, duality subject modification, addressed subject modification.

УДК 811.161.2'22

Ю.С. Макарець

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИП ЕКОНОМІЇ В МОВІ ТА МОВЛЕННІ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності принципу лінгвістичної економії та його ролі в розвитку мовної системи. На основі аналізу наукових праць, дотичних до проблеми мовної та мовленнєвої економії, окреслено причини її дії, шляхи та межі вияву.

Ключові слова: мовна система, лінгвістична економія, мовна економія, мовленнєва економія, розвиток мови.

Важливий напрям лінгвістичних досліджень – з'ясування законів, принципів та основних тенденцій мовного розвитку загалом та розвитку окремих мов зокрема. Чільне місце в цьому контексті посідає проблема економії в мові й мовленні, яка, якщо й не є визначальним принципом мовного прогресу, то відіграє в ньому одну з важливих ролей.

Питання лінгвістичної економії частково висвітлене в наукових розвідках І.О. Бодуена де Куртене, В.О. Богородицького, Г. Пауля, П. Пассі, О. Єсперсена, В.Г. Адмоні, Л. Блумфілда, А. Мартіне, Є.Д. Поливанова, М. Граммона, Р.О. Будагова, Б.П. Дюндика, Б.О. Серебреннікова, В.В. Єлькіна та ін. Та попри тривалу традицію дослідження однозначного витлумачення ролі принципу економії в мовному розвитку досі немає. Тому актуальним є дослідження його виявів на синхронному етапі функціонування окремих мов (зокрема української), що є передумовою з'ясування значення принципу економії як загального лінгвістичного поняття.

Мета статті полягає в аналізі наукових напрацювань у галузі дослідження сутності мовної та мовленнєвої економії, встановлення екстра- та інтралінгвальних чинників її дії, з'ясування її співвідношення з іншими мовними та мовленнєвими явищами, а також окреслення шляхів вияву в мовній системі.

Лінгвістичну економію визначають як «закономірність мови й мовлення, зумовлену прагненням носіїв мови полегшити власні мовленнєві зусилля, оптимізувати передачу інформації» [17, 440]. Часткові її вияви привертали увагу ще в античні часи. Так, Аристотель у «Поетиці», розглядаючи властивості мови поетичних творів, акцентує на функціонуванні в ній слів «розтягнутих» та «скорочених», речень «з пропущеним дієсловом» тощо [2, 1096–1098]. Вияви мовної економії як чинника стислості висловлення цікавили античних теоретиків риторики в контексті опису двох основних типів красномовства, перший з